

Hyzyryň prototipi – ýagşylygyň nusgasy

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Hyzyryň prototipi – ýagşylygyň nusgasy HYDYRYŇ PROTOTIPI –
ÝAGŞYLYGYŇ NUSGASY

Makalada türki halklaryň, şol sanda özbek halk döredijiligindäki mifleriň, mifologiki obrazlaryň özbek ýazuw edebiyatyndaky şekillenişiniň üstünde durlup geçilýär. Şonuň üçinem awtor makalada halk arasynda haýyr paýlaýjy pygamberdigine ynanylýan ýagşylyk Hydyr aleýhyssalam we ol baradaky rowaýatlar, şol rowaýatlar esasynda dowam edýän düşüňjeler boýunça edebi seljerme geçirýär.

Türkiýäniň «Ay Vakti» žurnalynda çap edilen makala asyl nusgasynda berilýär.

* * *

HIZIR TIPI – IYILIK TIMSALI

Edebiyatta mit ve mitolojik tipleri, mitoloji temelinde ortaya çıkan sembolik timsalleri, aynı zamanda da klasik edebiyatta gelişen geleneksel poetik timsalleri araştırmak her zaman büyük bir önem taşımıştır.

Konunun ilginç yanı şu ki, 20. yüzyılın ünlü düşünürleri ve hatta modern ve absürd edebiyatın temsilcileri bu eski mitolojik model ve timsallerden yararlanarak dünyada tanındılar. Özellikle, A.Kamyu, F.Kafka gibi fikir adamları günümüzde daha ünlü olan Paola Koelo'nun eserleri de mitolojik model, eski tasavvur ve bakışların bünyesinde gelişmiştir.

Her mitolojik timsalin önemli özellikleri vardır. Ayrıca, her mitolojik timsal folklorda ve yazılı edebiyatta kendi gelişme tarihine sahiptir. Mitolojik bir timsal olan Hızır sadece halk edebiyatında değil, yazılı edebiyatta da çok eski zamanlardan beri yararlanılmakta ve o, edebi eserlerle kullanılmaktadır.

Hızır timsalinin mitolojik kökleri halk edebiyatının eski türleri olan efsane, destan ve masallara dayanmaktadır. Hızır deyince insanlara yeşillik ve bereket getiren kamil bir evliya canlanır gözümüzün önünde. Bilindiği gibi günümüzde “Hızırın nazarına düşmüş adam” ifadesi çok kullanılır. Efsanelere göre, Hızır’a rastlayan insanın eline şans ve servet geçmiştir.

Hızır kelimesinin etimolojisi üzerine birçok fikir ortaya atılmıştır. Araştırmacı T.Hocayev işinde E.Bertels, M.Seidov, B.Sarımsakov, İ.Hakkul gibi âlimlerin Hızır timsali için söyledikleri düşünceleri bir araya getirerek münakaşa yapmaya çalışmıştır.

Yukarıda adı geçen âlimlerin hepsi Hızır timsalinin yeşillik timsali olduğunu vurgulayarak, onu iyilik simgesi diye vasıflamışlardır. B.Sarımsakov Hızır kelimesinin etimolojisi ateş kelimesiyle bağlı olduğunu kaydederek, bunun durumun birçok halklarda ateşin temirleme özelliğine dair eski itikatlarına dayandığını vurgular.[2]

Sonunda T.Hocayev şöyle bir hulasaya gelir: “Bize göre de Hızır kelimesi etimolojik açıdan daha çok yeşilliğe dahildir. Hızır mitolojik timsal olarak yeryüzünde çalıda çayırdı, her yerde yaşar. Bunu epik eserler -destan, masal ve şarkılarda görebiliriz. Hızır zor durumda kalan, onun adını anarak yardım isteyen insanlara yardım eden, destan veya masal kahramanlarına kuvvet, sonsuz güç veren, eserlerdeki iyi kahramanlara pirlık ve hocalık yapan, hayat suyunun sahibi olan, ebedi yaşayan, çok güçlü ve şefkatli bir zat sıfatı da geliyor.”[3]

Araştırmacı F.Nurmanov “Özbek halk masallarında Hızır timsalinin epik telkini” adlı makalesinde V.Bartold, M.Afzalov, İ.Goldsier, K.İmamov, G.Calalov, S.Tolstov gibi âlimlerin Hızır timsali hakkındaki görüşlerini ortaya atar. Bunlar arasında V.Bartold’un şu ifadesi dikkatimizi çekti: “Hızır hakkındaki rivayetler diğer dini mezhep vekillerine ma’lum olmayıp, sadece Müslümanlar arasında dağılmış olmasına rağmen, Müsümanlara özgü olmayan özelliklere sahiptir. Kur’anda da Hızır adına rastlanmaz. Hızır, timsalinde muhtelif dönem ve halkların efsanelerinin birleşip toplanmıştır.”[4]

Burada âlimin söylediklerinde çelişki vardır. Güya İslam'la ala'kası olmayan Hızır, neden diğer mezhep vekillerine ma'lum olmayıp, sadece müslümanlar arasında tanınmıştır? Ve hangi özellikleri Müslümanlara benzemiyor?

F.Nurmanov'un diğer âlimlerin görüşlerinden topladığı alıntılar birbirini doldurarak Hızır timsalinin İslam'a ait olmadığını vurgular. F.Nurmanov sonradan yazdığı başka bir makalesinde bu görüşü daha sağlamlaştırır:

“Özellikle V.V.Bartold, E.E.Bertels, M.Afzalov, Hızır timsalinin İslam'a kadar yaratıldığını, insanın uzun süre devam eden çalışma süresinde ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. İslama kadar yaratıldığına göre bu timsalin İslamla hiç alakası yoktur.”[5] Halkbilimci M.Narzıkulova Hızır timsali üzerinde durarak: “Doğu mitolojisine göre Hızır yeşilliğin ve baharın sembolüdür” diye kendi görüşünü a'lim İ.Hakkul'un şu sözüyle doldurmaya çalışır: “Hızır sanat eserlerinde kaftanı ve sarığı yeşil renkte, beyaz ata binmiş, elinde uzun mızrak tutmuş bir ihtiyar olarak tasvir edilir.”[6] Kıssasul Rabguzî'nin “Hızır ve İlyas Aleyhisselam sözleri bölümü” şöyle başlar: “Hızır manası yeşil olur. Hızır Aleyhisselam hangi taşa oturursa o taş yeşerirdi. Onun için Hızır denirdi. Söylemişler: O nereye oturursa, orası yeşerir.”[7]

Bartold'un yukarıda geçen “Kur'anda Hızır adı yoktur” fikri yanlıştır. Zira Kur'anı Kerimin Kehf süresinde Musa ve Hızır peygamberlerin kıssaları anlatılmıştır.[8] “Bu kıssa Musa Aleyhisselamın ilim yolundaki çabaları, Hızır Aleyhisselamın da başka peygamberlere verilmemiş nimet, gaipten anlama nimetine layık görüldüğüne ait levheler İlâhi Kalemle yazılmıştır.”[9] diye açıklar Şeyh Alaaddin Mensur.

Folklorcu Ş.Turdimov “Köroğlu destanlarında Hızır timsali” adlı makalesinde şöyle yazar: “...halkımızın İslama kadar olan mitolojisinde Hızır'a en yüksek makamdaki ateş, güneşle ilgili, yaz mevsimini getiren, bütün tabiatı, hayatı canlandıran, onları yaşatan iyi bir ruh olarak tapınılmıştır.”[10] Aynı bu makalede Hızır'ın İslamla alakası da ele alınmıştır. Ayrıca araştırmacı S.İşankulova'nın

“Nadire’nin şiirlerinde Hızır timsali” makalesinde bu timsal üzerinde durulur.[11] Bize göre, Hızır timsali İslam’a kadar vardı. Bu timsalin Müslümanlar arasında yaşamasının nedeni de İslamın en doğru din olduğuna, Muhammed Aleyhisselam’dan önceki peygamberleri de kuşkusuz itiraf etmesine dayanır. Hızır timsali İslamda peygamberlerden biri, ayrıca üç ölümsüzlerden biri olarak itiraf edilir. Ezcümle, İmam Buharî’nin anlattığı bir hadiste şöyle denir: “Ubey ibn Ka’b: Ben Resulüllah aleyhisselamın şöyle dediklerini duydum: “Bir ara Musa Aleyhisselam Beni İsrail mensup adamlar arasında hutbe okumaktaydı. Bir kişi gelip: Siz sizden daha ilimli olan birini tanıyor musunuz?”dedi. Musa Aleyhisselam: Hayır (bilmiyorum), dedi. O zaman Allah Teala Musa Aleyhisselama: “Elbette, Hızır (sizden daha ilimlidir)” diye vahîy gönderdi.[12]

Demek ki Hızır yeşilliği onun ölmezliğine dayanır. Yeşillik hayatın sembolüdür.

Şonuç olarak böyle diyebiliriz: Özbek halk edebiyatındaki Hızır, insanların belli sembolik timsalidir. Hızır timsali halk edebiyatında kendine özgü özellikleriyle ayrıcalık taşır. Hızır timsali İslam’a kadar vardı, ayrıca Kur’an’da da vardır. O yardım eden ve ebedi yaşayan poetik bir timsal olarak Özbek şiirlerinde kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Hadis. K Toshkent.1997.2. Alpomish. Toshkent. 1999.
2. B.Sarimsoqov. O’zbek marocim aolklori. Toshkent. 1986
3. V.Bartold. Islam U.2.CI. 1918.
4. F. Nurmonov. Xizir obrazi genezisiga doir ayrim mulohazalar O’zbek tili va adabiyoti. Toshkent. 2004 Ne 2.
5. Rabg’uziy. Qissasi Rabg’uziy. K2. Toshkent. 1991.
6. Quron karim. O’zbekcha izohli tarjima. Toshkent. 2004.
7. M.Juraev, M.Narziqulova. Mif. Folklor va adabiyot. Toshkent. 2006.
8. T.Xo’jaev. XV asr birinchi yarmi o’zbek adabiyoti va

folklor. Toshkent. 1996.

Dilnavoz XOLIKOVA.

© «Ay Vakti» žurnaly, 12.01.2011 ý. Edebiýaty öwreniş